

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ESTERHÁZY PÉTER
REGÉNYE

*Sütő
András*

HUBAY MIKLÓS
KERTÉSZ IMRE
KUKORELLY ENDRE
MÁRTON LÁSZLÓ
SZABÓ MAGDA
TANDORI DEZSŐ
NAPLÓIBÓL

FODOR ANDRÁS
ILLYÉS GYULA
MÁRAI SÁNDOR
SÜTŐ ANDRÁS
NAPLÓIRÓL

NEGYVENKETTEDIK ÉVFOLYAM 1991/8

alföld

NEGYVENKETTEDIK ÉVFOLYAM — 1991. AUGUSZTUS

Esterházy Péter: Hahn-Hahn grófnő pillantása (regény, 2. rész) 3

*

Kertész Imre: Gályanapló (1982-ből) 10
Hubay Miklós: Naplótöredékek 18
Szabó Magda: Előszó egy előszóhoz 25
Tandori Dezső: Lóversenypályáim emlékezete I. 28
Tillmann J. A.: A DIN A—4-es kifutópályák 38
Borbély Szilárd: A történet (1987. november — 1991. április) 42
Kukorelly Endre: Nem lehet, mivel lehetetlen (Hazai szakaszok) 47
Németh Gábor: Aegynapló (1991. május 28.) 55
Márton László: Nyugat-Lobeda, múlt idő (1982. november—december) 62

*

*Pomogáts Béla: Magánbeszéd közügyben
(Az újabb magyar naplóirodalom hagyományaiából)* 71
Simon Zoltán: Márai naplója 74
Tamás Attila: Széljegyzetek Illyés „naplójegyzetei”-hez 77
Nagy Sz. Péter: Az ihlet ára (Vas István: Azután) 81
*Görömbei András: Tűnődés Sütő András naplójegyzeteinek
olvasása közben — kitérőkkel* 83
Nagy Miklós: Fodor András: A Kollégium (Napló, 1947—1950) 90
Valuch Tibor: Szalonpótló (A Napló 1977—1982) 94

képek

Pattantyús József írói karikatúrái

meg kibeszélni — a naplóval párhuzamosan írt *Sértődöttek* című regényében pedig művészetté „szublimálni” — Márai.

Ezt lényegében sikerrel is teszi, mivel ily módon kikerül abból a mély depresszióból, amiben még az öngyilkosság gondolata is megkísérti. Más kérdés, hogy sérelmét feledni nem tudja, s a megbocsátásra képtelen. Ezért úgy érzi, nincs más megoldás számára, mint „Elmenni innen, mihelyest lehet... Magyarul írni odakünn is, a magyarság nevelésén dolgozni. De elmenni innen”.

A napló második kötete azt „beszéli el”, hogy az ostrom utáni napok, illetőleg a béke első éveinek tapasztalatai miként érlelték ezt a gondolatot tetté, később pedig azt, hogy mit jelent a magyar íróként idegenben élni és alkotni, belátva azt, amit Márai belátni kényszerült: „Akármilyen bonyolult az a per, melyet a magyar társadalommal lélekben folytatok, mégis feltétlenül hozzájuk tartozom, bűneim az ő bűnei is. Ha elpusztulok, együtt pusztulunk, a nyelven belül, amelyben egyedül tudok igazán élni.”

Megrendítő, sorstragédiák légkörét idéző vallomás, ami után az olvasó végképp bizonytalan: mit is tart a kezében? A napi eseményekre és az olvasmányélményekre reflektáló alkalmi gondolatok naplóját, vagy a történelem tényeit, a kultúra jelenségeit szisztematikusan mérlegelő ítéletek gyűjteményét, avagy egy sérült lélek öngyógyító célzatú pszichoanalitikus jegyzeteit? Nos, úgy vélem, Márai naplója mindez együtt. Azaz tényirodalom, de vallomásirodalom is egyben. Benne és általa kifejeződik egy értékrend — a klasszikus polgári éleleteszmények és művészi ideák — válsága, ám az is, hogy ennek az értékrendnek igazi alternatívája nincs. Kell-e mondanom, hogy a jelenben aligha van ennél aktuálisabb írói üzenet? (*Akadémiai—Helikon*)

SIMON ZOLTÁN

Széljegyzetek Illyés „naplójegyzetei”-hez

„Az őszinteség a primitívek égi adománya” — írja egyik gondolatfutamának indításaként. Aki viszont tollat vesz a kezébe, az már — tudjuk — nem lehet egészen primitív. Még akkor sem lehet teljesen azzá, ha módszeresen tesz ilyesmire kísérletet. (Akár úgy, hogy „szabad ötletei”-t jegyzi le — eltökélten hátrítva félre azokat a tudatigátakat, melyek módosíthatnák kezének mozgását.) A teljes írói őszinteségnek mindmáig az Arany Jánostól ránk maradt följegyzés a legigazibb példája, melyet lánya halálát gyászoló versének töredéke alá írt oda, sorainak félbeszakadását magyarázva: „Túlságosan fáj. Nem megy”.

Mikor írói naplót veszünk kézbe — akár bevallottan is a nyilvánosság elé szántat, akár olyat, melynek titkaiba szerzője nem akart volna másokat beavatni — jó, ha nem csigázzuk túlságosan magasra a kíváncsiságunkat. Ha nem számítunk arra, hogy éppen ebben fogunk azzal „az igazi”-val szembesülni, akit regényei vagy versei csak lepleken át engedtek a szemünk elé. Mert amikor „teljesen őszinte” az író — amikor személyiségének csak a teljesen spontán tényezőit vállalja —, akkor többnyire ő is csak nevet vagy sír, „káromkodik vagy

fütyörészik”, mint minden más ember. Vagy hallgat. (Csak ő talán egy fokkal mélyebben, másoknál „némábban” teszi ugyanezt.)

Szerb Antal ezért is írhatta nagyobbreszt jogosan, hogy őt „nem elsőül az író érdekli, hanem maga az irodalom. Nem az egyszerű, az itt meg itt élő, ilyen meg ilyen hibákkal, erényekkel megvert író-ember..., hanem az a mélyebb, a mindennapi életbe át nem lépő személyiség, aki a művek mögött áll, az alkotó ember... A költő — őszintén (illetve a szellemtörténeti iskola meglátása szerint) — mélyebb lénye szerint őszintén, ahhoz a belső személyiséghez hűséges, aki élete eseményeitől távol áll, magaslaton, mint csatában a régi hadvezérek, ... akit az eseményjelző biográfiák meg sem tudnak közelíteni.”

Igaz, Illyésben az átlagosnál erősebb volt a hajlam a közvetlenül élményhez kötődő alkotásra, mégis elmondható róla szólván is: ha igazán meg akarjuk tudni, hogy ki volt ő, akkor a *Szomorú béres* és a *Két kéz, az Egy mondat a zsarnokságról* és a *Bartók*, a *Koszorú* és a *Hiány a kéziratban*; a *Puszták népe* és a *Kháron ladikján* elolvasása segíthet ehhez hozzá a legmegbízhatóbban. Nem pedig az, ha földerítjük, hogy kinek melyik napon mit mondott vagy írt — hirtelen bosszúságában vagy kötelező udvariasságból — és kikkel kellett egyáltalán viszonyai következtében kapcsolatban állnia. (Kikkel tegeződött és kikkel tarthatta meg a magázódás távolságát.) Ha nem arra kérdezzük rá elsősorban, hogy melyik napon kellett rossz és melyeken lehetett jó híreket hallania, melyiken tört rá a depresszió bénító ereje, vagy esetleg a fogfájás „prózaibb” kinszenvedése.

Mindez a legkevésbé sem mond olyasmit, hogy ne kínálna bőséggel érdekes olvasnivalót a *Naplójegyzetek* cím alatt összegyűjtött írások együttese. De nem valamilyen „másik” ént tár elénk, nem a korábban mindegyre rejtőzködött csupaszítja le előttünk. Még kevésbé vállalkozik valamilyen másik, megtervezett énné a művészi megalkotására.

Egymástól eltérő erők játszhattak közre a naplókötetek anyagának kialakulásában. Néha egészen egyszerűen az emlékezetpótlás igénye adhatott ceruzát az író kezébe, máskor a kormegörökítés, megint máskor műalkotássá érlelődni nem tudott reflexiók nyerték el benne — átmenetileg vagy végérvényesen — a maguk „félkész termék” formáját. A későbbi években az sem volt ritkaság, hogy penzumként róttta magára Illyés az írás feladatát, a depresszió-egyőzés, a cselekvésbe kapaszkodás, a munkában létezés igényei szerint. Megint máskor indulatok törnek föl ebben a formában, mikor létének alapjait érzi megtámadva. „Földült hajnal, de szinte az öngyilkosság fokáig — olvassuk például egy helyütt váratlanul. Aztán, a kórházba vonulás szűkszavú rögzítését követően már csak a kötet szerkesztő szavait olvassuk, zárójelben: „(Hiány a kéziratban.)” Mi mindent takar ez a hiány? — a pótlás megkísérlése az olvasóra bízatik. Mint ahogy nemegyszer más alkalmakkor is, például a nyelvrák-gyanú kialakulásának és az ennek nyomán vissza-visszatérő szorongásoknak a följegyzésekor. A szövegben csak távolról, mégis szinte egyértelműen kapcsolódik hozzá — hozzá is — a kritikus önvizsgálat tűnődése: „Széchenyi hetvenévesen szánta el magát, hogy kilép az életből. Nem eshetett neheze, gondoltam fiatalon, mert: mennyi volt még neki hátra? — Neheze esett. Most már tudom..., hogy hetvenévesen megölni magunkat semmivel sem könnyebb, mint húszévesen.” S még távolabbról: „A legzordabb szívvroham végül zökkenő nélkül társul a latin elégtelenek, a lukas csizmák, a lakástalan éjjelek: az emlékeknek abba a rongyszőnyegébe, amelynek első csíkjai az elvesztett zsebkés, a latin

elégtelen, az első reménytelen szerelem, s amelyen lassanként még jól is esik a járás. A halál felé." Legközelebbi költő-barátjának kedvese — a magyar irodalom legnagyobb szonettciklusának hősnője — váratlanul véget vet az életének; a följegyzések itt is csupasz szavakkal rögzítik csak a tényeket: „Reggel a Luxban várás Lórincre, mert telefonált. Sírva érkezik... Elmondja V. Ö-né öngyilkosságát az ő módján. Sír és nevet közben. Tárgyilagosság az ő elmebaja...” Pár nappal később hasonló hangnemű beszámolás a temetés különös mozzanatairól, Rákosi-beszédekről és Horváth Márton cikkekről szóló (1950-ben vagyunk!) följegyzések közé ékelten. Túlságosan is szófukar ez a reagálás — vagy talán disszonáns is ez a „keverés”? Aki mögöttesüket keresi a rövidre fogott szavaknak, nem itt lelhet rájuk. Megtalálhatja azonban őket a *Szabó Lőrinc, avagy boncoljuk-e magunkat elevenen?* esszéjének és az *Egy mondat a zsarnokságról* vagy a *Zrinyi, a költő* című versek soraiban.

Azok a szavak, melyek a gyöngéd ironia kifejezésétől a vallomásossáig felforrósodva szólnak a halálig vállalt társhoz, hirtelen véget kell, hogy érjenek a drámai fölismeréstől: „Az egyetlen nő, akinek keresztnevét nem írhatom versebe. Korosztályom legnagyobb költője tette rá a kezét”.

Nagy terheket hordoznak időnként az elhallgatások.

Esetenként olyankor is, mikor nem „exponálja” őket a szöveg szerkezete, amikor csak következtetni lehet ottlétükre. Hiszen csak néhány szó őrzi annak tudomásulvételét is, hogy évekre szólóan kitiltja őt a közéletből a hatalom: „Béládinak az a feladata — K. részéről —, hogy személyesen — s nem írásban — közölje velem: a tavasszal átadott verseskötvet nem jelentetik meg”. A fogak egymásra szorulnak, a hang szálkássá szikkad, mielőtt útra talál. Amnesztíavárás író- és politikus-barátok ügyében, akikért — a túszedők eljárását követve — önhazudtató nyilatkozatokat csikartak ki társaiktól a hatalom képviselői: az önvád itt kimondatlan marad. Bizonyos-e ettől, hogy nem kínozta némán is? A hamu alatt izzón. Hatvannyolcnak Illyés lírájában a késői termés egyik kiemelkedő darabja állít emléket, *A fecske és a falevél* — közvetlenül csak Párizst megnevezve, de Prágát is asszociálta — a naplójegyzetek ezzel szemben néven nevezik Prágát, személyes vonatkozásban mégsem ezek a közvetlen utalások érzékeltetik a legtöbbet. Inkább a megismétlődésükkel is szófukar följegyzések: „Éjszaka úgy jajongtam, hogy a szomszéd szobában Flóra fölébredt. Szólt hozzám, kérdezett — erre elhallgatott bennem az, aki jajongott”.

Történelmi események sem nyerne mindig említést. De másnál sem mindig jelentőségük szerint őrzik meg őket a följegyzések — a több ezer kilométer távolságban naplót író Márai Sándornál sem. (Kettejük naplójutái is csak keveset érzékeltetnek viszonyuk alakulásának érzelmi hullámveréseiből.) A döbbenet is lefoghhatja néha a kéz mozdulását — a szorongás is. Mikor melyik érvényesült — melyik érvényesült jobban? Tűnődhetünk. A „konszolidált” években már Illyés tud szót emelni mások érdekében; szabadlábba helyezésekben is szerepet vállal. Sohasem titkolta: nem főnntartás nélkül, de híve a tisztességes, az esetleg okos kompromisszumoknak. Hogy azután mennyi mérlegelés húzódik meg egy-egy kompromisszum vállalásának a hátterében? Németh László Galileijének hamis esküjére emlékező szavai is eszünkbe juthatnak: „... annak a mérlegnek, az iszonyú súlyoknak, amik akkor ingtak bennem, a föl-lejárását senki sem fogja *itt benn*, mint valami kísérletet, megismételni”. De ezeknek a kínjával tetszelegni, az utókorra sandítva? Olcsó eljárás lenne. Aki nem az

egyres taktikai „húzások” magyarázatára kíváncsi, hanem akit a lényeg titkai izgatnak, az megint csak bizvást fordulhat a verskötetek vallomásaihoz. Ebben az esetben leginkább talán a felelősségről valló — több kötetből is kiltott — *Számadóé*hoz, más oldalról viszont a szerepalakítások csömörét, sőt utálatát is felszínre engedő *Tükör előttnek* a soraihoz.

De persze azért nem mindig az elhallgatás vagy az új tárgyiasság stílusától korán eltanult hangnem uralkodik a jegyzetekben. Egyszer-egyszer átizzik az indulat az önfegyelem burkán: „Olyan Magyarországból, olyan magyarok közül, ahol a magyarokról még annyit is tilos elmondani, amennyit ez a vers (a *Szekszárd feléről* van szó, ötvenkilenc tavaszán!) mond, az ember — Ady tanácsa szerint — még a holttestét is lopassa el”.

*

Több, mint félszázadon át kísérik Illyést „Naplójegyzetek” cím alá sorolt írásai. Vallomástöredékek az istenhit ügyében és tervezett regények előmunkálatai, eseménylajstromozások és bölcselkedések. Beszámoló a mindennapok apróságairól — a kertszomszéd aggodalmairól és a túró gyomorerősítő hatásáról — máskor töprengések az emberlét alapkérdéseiről. Politikáról és családról, szindarabokról és a történelem menetéről. Rőpiratírásról a halálbüntetés ellen és egy kivégzés kényszerű végignézéséről. Impressziók és aforizmák váltják egymást, napi újságcikkek nyernek megörökítést, hogy máskor a lélek ritka pillanataival ismerkedhessünk meg.

Irodalmi művek fogantatásáról soha nem adnak hírt — még érlelésükről, alakításukról is alig. Kivétel az 1959-ből származó *Vaksötét*. Föltehető, hogy ez a mindmáig lappangó versek csoportjában lenne megtalálható.

*

„*Napló!*» Az idézőjel, az aláhúzás, a felkiáltójel az ajakbiggyesztést, a legyintést jelenti. Mert mit jegyzek föl naponta tüzetesen? Azok nevét, akiket aznap láttam. Mintha egy nap tartalmát az mérné, hány emberrel találkoztam...” — minősíti egy helyütt írója a választott műfajt. Csak részben indokolt szigorúsággal. Részben azért túloz ez a szigor, mert az időmúlás néha a létfolyamból kiemelt legfurcsább apróságot is jellé, vagy — kontraszthatásával — éppenséggel jelentést hordozó dologgá tudja átlényegíteni. Részben pedig azért, mert — volt róla szó — a kötetek nem csak krónikákat foglalnak magukba.

S valahogy mégis igazuk van: minden értékükkel együtt kiegészítéseket adnak csupán a művészi törvények által megformált könyvek együtteséhez.

Szépirodalmi

TAMÁS ATTILA